

Senyors, bandolers i vassalls.
*La fautoria del duc
Francesc de Borja
i els successos de Polinyà
(1545)*

Edició a cura de
Vicent M. Garés Timor
Xavier Úbeda Revert

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2016

*f*onts històriques valencianes

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

© *Vicent M. Garés Timor i Xavier Úbeda Revert, 2016*

© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2016*

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Francisco de Goya, Aquí tampoco
(Serie los desastres de la guerra) gravat (1810-1815)

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN: 978-84-370-9996-5

Dipòsit legal: V-2514-2016

Impressió: Guada Impressors, S.L.

*E*studi introductori

L'11 de desembre de 1545 Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, irrompia en els dominis de Francesc de Borja escortat per la guàrdia d'a cavall, tres algutzirs, sis verguetes, a més d'escuders i domèstics. Al seu pas, uns pobles quasi deserts, rostres femenins alhora solemnes i atemorits, portes d'habitatges obertes i xicalla. Addicionalment, com que el napolità s'havia resolt a impartir justícia *in situ*, també feren part del seu seguici l'advocat fiscal, un magistrat de la Reial Audiència, així com un procurador fiscal i un escrivà. Més tard arribarien el botxí i un notari. Aquesta contundent i aparentment exagerada mobilització d'efectius per part del virrei va estar l'enèrgica resposta i el corol·lari als flagrants esdeveniments que unes jornades abans s'havien seguit a la localitat de Polinyà.

En efecte, el dilluns 7 de desembre —vespra de la Concepció— quan encara era de nit fosc, l'algutzir Gonçal de Céspedes deixà la vila d'Alzira, de jurisdicció reial, i s'encaminà envers la veïna baronia de Corbera; un dels tants territoris que la casa ducal de Gandia posseïa llavors a la Ribera del Xúquer. No feia sinó un parell de jornades havia rebut una comissió mitjançant la qual se l'impel·lia a capturar uns bandits d'Alzira —sentenciats a mort en absència per l'Audiència— dels quals el duc de Calàbria n'havia obtingut noves que estaven receptats arreu de les senyories dels voltants. No cal dir que aquella ordre li conferia al seu portant mànega ampla perquè hi pogués accedir, de pertot el regne, on ho estimés oportú.

Tanmateix, Céspedes no havia trigat gaire en saber-ne de l'amagatall dels bandolers. I així, en compliment de la seua comesa, aquella gèlida i rellentosa matinada, despuntant envides els primers llustres de llum, l'algutzir, els huit oficials que l'acompanyaven —i que *ex professo* havia pogut ajustar a Alzira— a més d'un notari, arribaren a l'entrant de la petita població de Polinyà. Així que asseguraren les calçades —fet el dia clar—, embocaren el primer carrer, demanant ací i allà als vianants pel domicili de Joan Burguera, justícia de la localitat, i per la casa de Francesc Montbui.

Acte seguit, tot es va precipitar amb una esbalaïdora vertiginositat. Amb la finalitat d'explicar-ho ens prenem llicència per usar d'algunes cites textuais. De primeres, en ser a les envistes del cap del carrer, Gonçal de Céspedes ordenà avisar el justícia alhora que es disposava a envoltar l'immoble on es receptaven els condemnats, és a dir, la llar de Montbui. Soltadament, de l'interior van sortir dos homes amb les espases tirades que donaren a fugir en escoltar que l'alguatzil pronunciava: «Teniu al rey!».¹ Si bé a l'instant un d'aquells va ser reduït i lligat de mans pels oficials, l'altre va aconseguir esquivar la persecució vora els canyars del riu Xúquer. El jove capturat resultà ser Bartomeu Olzina, un dels processats.

A males penes s'havia encetat de nou la marxa i Céspedes es dirigia devers la plaça del lloc, quan escoltà repicar les campanes de l'església: sonaven a some- tent. El primer en acudir va estar el lloctinent de justícia, Miquel Garcia de Cizeza, seguit d'una vintena de persones armades que començaren a cridar: «Aquí, als ladres! Dexau lo home! En terres del duch gosau entrar? Muyren!».² Fou llavors quan l'agutzil, per primera vegada, enlairant el bastó i demanant el favor reial, va intentar inútilment mostrar la comissió del virrei que portava guardada a l'altura del pit. En l'investida, els pobletans, assistits per la resta de bandolers, van arrabassar el presoner de les mans dels oficials, alliberant-lo de les lligadures i conduint-lo «a la volta de Sant Sebastià, camí de Corbera».³

Per tant, deixant de banda l'alerta que degué causar la desacostumada presència de les vares d'aquells oficials del rei i les seues inoportunes interpel·lacions, van estar els crits d'uns i altres —a més del característic pic de campanes— el que precipità que la major part dels habitants de Polinyà es feren a la via pública per combatre l'imminent perill.

Enmig de tot aquell aldarull —d'esgarips i tocs de campana— Céspedes identificà a Joan Burguera, el justícia, el qual féu orelles sordes als requeriments de l'alguatzil, justificant-se dient que «lo duch tenia guiats a aquells hòmens, y manat a ell y a tots los de la dita baronia que mirassen molt per aquells hòmens. Y puix staven guiats, que ningú los podia pendre».⁴ Els bandolers comptaven, doncs, amb la protecció de Francesc de Borja.

En l'endemig, el comú dels veïns s'havien congriat avalotats a la plaça. Llavors l'aldarull es tornà per moments eixordador: les campanes, l'enrenou de la gent, l'escriadassada veu d'uns i altres... Amb penes i treballs s'escoltava Gonçal de Céspedes pronunciar: «Hanhí del rey!», soterrat per l'al·legat dels dirigents de Polinyà: «Hanhí del duch!», mentre la munió cridava: «Muyren, Muyren!». Tampoc va poder frenar aquest cop l'escomesa.

¶¹ Veg. doc. núm. 10, f. 15v. ¶² *Ibidem*, f. 8r. ¶³ *Ibidem*, ff. 23r, 33v i 47v. Alguns dels testimonis asseguren que l'investida que va conduir a l'alliberament del bandoler apresat es produí després que el justícia de Polinyà de Xúquer

parlés amb l'alguatzil Céspedes, mentre que la majoria afirma que es va produir *a priori*. ¶⁴ *Ibidem*, f. 20v. Els guiatges estaven des de les Corts de 1542 exclusivament en mans del monarca. FRV. IX, XX-2, 3 i 6.

El darrer en acudir va estar el notari Jaume Eiximeno, a cavall i armat amb una llança. «Què és açò? En terres del duch sou entrat!». Per tercera vegada, l'agutzil va intentar lliurar el manament del virrei sots pena de vida i mil ducats, tot dient: «Yo só alguazir del rey y vinch ab aquesta comissió a pendre huns hòmens que tenen sentència de mort per la Real Audiència, y vinch de provisió de sa excel·lència e ab la comissió que porte. Legiu-la».⁵ Acte seguit, el notari girà les regnes de la muntura, i donant-li les espatlles, esperonà l'animal devers Riola.

D'altra banda, les desesperades batallades havien sortit l'efecte esperat, reproduint-se a les localitats veïnes. Al voltant d'una cinquantena d'hòmens armats d'Albalat passaren amb la barca a la vora dreta del Xúquer. Un poc més enllà se'ls uniren altres tants de Sinyent. Aquell clasc de campanes només podia significar dues coses: «que moros los acaçaven o que los enemichs dels Olzines serien venguts».⁶ Amb la finalitat d'acorrallar-los, van acordar dividir-se en dos grups i resseguir el camí de Polinyà al devora del riu, els uns, i els altres la sendera de Sinyent devers el camí d'Alzira i la muntanya.

Quelcom semblant havia ocorregut a Riola, on el notari de Polinyà va accedir cridant: «Uns alguazirs de la Real Audiència [...] són venguts al loch de Polinyà e s'enporten presos als bandolers!», «Vaja la campana, ànima de tal! [...] Anem allà y matem-los».⁷ Així, la major part dels habitants van prendre les armes i van acudir a Polinyà, encapçalats per Jaume Eiximeno i Pere Matoses, lloctinent de procurador de Francesc de Borja a la vila i honor de Corbera.

En l'entretant, a Polinyà l'agutzil Céspedes es disposava a abandonar la població, quan es va veure novament envoltant pels veïns d'Albalat i Sinyent, que van abastar els accessos de la localitat al crit de «Muyren, muyren los ladres! En terres del duch haveu de entrar?».⁸ És més, en veure els presumptes intrusos no van dubtar gaire a elevar els acers, preparar arcabussos i ballestes, i arremetre colèricament contra els oficials. Immediatament després s'aplegaren els de Riola. Llavors, el mercader Joan de la Plana, Francesc Noguera, el rector de Polinyà i altres es van interposar, treballant per introduir a l'agutzil i els seus dintre d'uns habitatges, fins que aconseguiren tancar les portes.

Al defora, la gentada continuà baladrejant i colpejant la porta. «Que·ls lançen de la terra!», «No y ha rey ni roch, sinó lo duch!», «Cul de tal! Porteu-los al castell de Corbera!». Una estona després els ànims s'havien assossegat i des de dins van descloure els pestells i forrellats. En les immediacions de les cases de Pere i Bernat Puig —on havien sigut recollits els oficials— s'acumulaven més d'un centenar i mig d'hòmens armats i arrengrerats. Alguns xiuxiuejaven i parlotejaven. Estaven dirigits pel lloctinent de procurador, Pere Matoses. Tot seguit aquell preguntà: «És aquest?». Uns quants van respondre: «Sí, aqueix és». Llavors,

¶⁵ *Ibidem*, f. 9r. ¶⁶ *Ibidem*, f. 36r.

¶⁷ *Ibidem*, f. 59r. ¶⁸ *Ibidem*, f. 24r.

començà a increpar el propietari: «Cul de tal! Per què l'hau acollit en esta casa? Lançau-lo! Vaja-se'n tantost de la terra de son senyor!».⁹

De continent, en ser-hi front a front, Gonçal de Céspedes el va requerir, en el que seria el darrer intent per fer complir la comissió reial. Amb tot, Pere Matoses es va limitar a indicar-li que abandonés la baronia de Corbera. En aqueix moment, l'algutzir li va demanar una protecció a la que el lloctinent de procurador tampoc va accedir. «Aneu en bon·ora, que no teniu res que fer en esta terra, [...] y vós haveu tengut gran atreviment de fer lo que haveu fet».¹⁰ Nogensmenys, alguns hòmens —entre ells Joan de la Plana— es van oferir a acompanyar-lo fins la fita del terme d'Alzira.¹¹

D'aquesta manera es consumava un dels episodis històrics potser més desconeguts i tèrbols dels ocorreguts al si de la baronia de Corbera: els denominats «successos de Polinyà». Emperò d'antuvi a la resistència, hauríem de considerar la fautoria, ço és, l'acolliment dels pròfugs de la vila d'Alzira; darrere de la qual —d'acord amb els seus vassalls— estava el mateix Francesc de Borja.

Així doncs, el següent punt a valorar hauria de ser el dels motius que conduïren al fet que una vulneració tan flagrant de l'autoritat reial —materialitzada en els dominis d'un dels més destacats membres de la noblesa hispànica— haja estat menystinguda i ocultada durant tant de temps. I en eixe sentit, sembla que l'influx, la perícia i la posició social de la casa ducal de Gandia van jugar un paper destacat. Nogensmenys, també hi ajudà la deficient prossecució del procés, puix que per una sèrie de contingències —represes en el juí de residència contra misser Joan Francesc Benavent¹²— la causa va mancar d'algunes de les garanties processals adients.

D'entrada, pel que fa a Francesc de Borja, sembla que ni el duc de Calàbria ni menys els membres de la Reial Audiència s'atreviren a acusar-lo formalment de fautor, sinó més bé al contrari. I ben mirat, resultava fins i tot desaconsellable, si no imprudent, quant més per tractar-se d'un dels cortesans més propers i familiars de l'emperador.¹³ A això s'havia d'afegir el viu record de la seua enèrgica lluita contra bandolers i corsaris en el Principat. Car, tot açò ho portem a col·lació, atès que segurament la manera de procedir de les institucions hauria sigut distinta d'haver estat qualsevol altre membre de l'estament nobiliari valencià. Per consegüent, a Polinyà únicament se seguí un judici sumari contra els vassalls del duc pel delictes de lesa majestat, parell a la resistència practicada contra els oficials.

¶ ⁹ *Ibidem*, ff. 5v, 49v i 65v. ¶ ¹⁰ *Ibidem*, f. 13r.

¶ ¹¹ Vegeu, V. M. GARÉS TIMOR, «Un avalot ab gran violència...», pp. 173-182. ¶ ¹² Joan Francesc Benavent va estar el magistrat encarregat de la causa contra els vassalls del duc de Gandia. T. CANET APARISI, «Juzgar a los jueces...», pp. 317-324.

¶ ¹³ A Carles V i Francesc de Borja els unien estrets vincles de sang. Sense anar més lluny, Ferran el Ca-

tòlic era allora l'avi del monarca hispànic i el besavi del duc de Gandia. Llavors, per estrafolari que sembla, l'emperador esdevenia oncle de Francesc, de la mateixa manera que aquest i el príncep Felip —al que havia vist néixer i bressolar— eren cosins primers. Això sense fer referència la mútua consanguinitat per la via dels Enríquez, segons la qual Francesc de Borja i Carles V eren, a més, cosins tercers.

Emperò, sens dubte, va estar —en absència de Carles V— el concert de consellers i assessors amb l'aleshores regent, el jove príncep Felip, el que va acabar per desbaratar que hom cercara el més ínfim indici de culpabilitat en la persona del duc de Gandia, poc després que s'elevés el recurs al Consell d'Aragó. Tanmateix, el príncep encara féu més en tenir per bé absoldre i prendre a mercè —si no a tots— a quasi tots els vassalls del duc; restablint, així, la normalitat quotidiana al si de les esmentades baronies.¹⁴ Llavors, l'ànim reial concorregué deliberadament a minorar la transcendència de l'assumpte, facilitant que s'hi aboqués terra a sobre i al remat s'oblidés.

En tanta mesura ha estat així, que cap de les innumerables biografies, hagiografies i obres a l'abast sobre la vida del noble o del sant fa la més mínima menció a d'allò ocorregut a la localitat de Polinyà de Xúquer el desembre de 1545.¹⁵ En el seu lloc el lector trobarà referències certament principals i de temàtica molt diversa. A tall d'exemple, caldria esmentar els litigis continuats amb la segona esposa del seu pare: Francesca de Castro-Pinós, passant per la petició del Maestrat de Montesa per a Pere Lluís Galceran de Borja, l'acomodament familiar a Gandia, els ambiciosos projectes al si del ducat, la preocupació pels atacs corsaris a la costa valenciana o l'emmalaltiment i defunció de la duquessa, per finir en la seua pietosa conversió i l'ingrés en la Companyia de Jesús... Curiós silenci, al capdavant. El mateix ha ocorregut amb l'escassa bibliografia que s'hi ha aproximat —sovint de mode tangencial o inconscient— als «successos de Polinyà».¹⁶

És per això que l'edició del present recull documental, entre d'altres motius, naix de l'afany per intentar desenterrar i treure l'entrellat dels mencionats esdeveniments, puix que altrament romandrien —com fins ara— ocults per ventura i oblit dintre de lligalls amuntegats, ací i allà, als estants dels arxius. Així mateix, la transcripció dels originals, la seua convenient presentació cronològica d'una manera acurada i ordenada, i finalment la seua posada en valor, concorre tot plegat perquè els textos estiguen a l'abast de qualsevol —fent-los intel·ligibles a tothom— a més de facilitar-ne la lectura i l'estudi. Al remat, el resultat d'aquesta laboriosa tasca d'acoblament d'informació i composició ha estat el diplomata que en aquest moment el lector reté entre les mans.

¶¹⁴ Veg. docs. 16, 18 i 20. ¶¹⁵ Les obres que tracten sobre aquest espai temporal de la vida de Francesc de Borja són innumerables. Per citar-ne sols algunes. Veg. X. ADRO, *El duque de Gandía: el noble santo del primer imperio: apuntes históricos*, Madrid, Espasa Calpe, 1958, pp. 217-316; J. B. BOSQUET, *Suma de la vida, virtudes y milagros de san Francisco de Borja, duque quarto de Gandía, treze de la Orden de Santiago y tercero General de la Compañía de Jesús*, València, 1671, pp. 6-11; A. CIENFUEGOS, *La heroica vida, virtudes, y milagros del grande San Francisco de Borja, antes Duque Quarto de Gandía y después Tercero General de la Compañía de Jesús*, Madrid, viuda de

Juan Garcia, 1717, pp. 101-167; C. de DALMASES, *El padre Francisco...*, pp. 57-76; E. GARCÍA HERNÁN, *Francisco de Borja...*, pp. 111-138; J. E. NIEMBERG, *Vida del santo padre y gran siervo de Dios el B. Francisco de Borja*, Madrid, Maria de Quiñones, 1644; pp. 50-76; J. PASTOR GÓMEZ, *San Francisco de Borja. 1510-1572. (Un jesuita, santo duque, del siglo XVI)*, Madrid, Publicaciones Españolas, 1973, pp. 23-28. ¶¹⁶ T. CANET APARISI, «Juzgar a los jueces...», pp. 317-324; *id.*, «La abogacía fiscal...», pp. 534-535; J. MARTÍ FERRANDO, *Instituciones y sociedad...*, pp. 147-148; J. A. CATALÁ SANZ i P. PÉREZ GARCÍA, «La pena capital...», p. 74.

POSANT EL FIL A L'AGULLA: L'APARELLAMENT DEL DIPLOMATARI

No sempre resulta gaire senzill acostar-se, a partir de fonts primàries, a successos i circumstàncies històriques un tant allunyades d'allò hodiern. Aquells que ho han tastat saben que pel camí sovint s'han de superar esculls i paranys de tota mena. També cal ser conscients que el terreny on es juga la partida és inestable i que no sols hi intervé la perícia de l'investigador, sinó també l'atzar en qüestions com ara la conservació de la paperassa arxivística. Nogensmenys, la destresa n'és un grau, així com el coneixement d'allò que llibres, expedients i lligalls poden oferir o també saber fer-ne la interpretació adient dels esdeveniments. Però, sobretot, cal tenir paciència: enfilat l'agulla i —com diria Miquel Martí i Pol— començar a apedaçar.

Car, ho portem a col·lació en tant que —com s'ha mencionat adés— els vestigis documentals deixats pels protagonistes del procés històric han quedat disseminats arreu dels prestatges d'entitats arxivístiques i biblioteques. Per consegüent, resulta indispensable portar endavant una feixuga i laboriosa tasca: comparable amb la resolució d'un vell trencaclosques desafiant i sorprenent, alhora que incomplet, format per infinitat de peces que han quedat disgregades qui sap on i sense cap ordre aparent. És necessari, per tant, cercar-ne de noves de pertot, mirar de reunir-les, saber veure-hi les connexions i llavors tot plegat fer un exercici d'aproximació coherent a la realitat desapareguda. Amb tot açò, hom podrà, com si d'un enquadernador de llibres es tractara —després de passar el fil per l'ull de l'estri— cosir i lligar entre si els fragments; tot enllaçant-los de manera que tornen a dialogar amb el conjunt.

Particularment, si ens referim als «successos de Polinyà» s'evidencia profundament eixa necessitat de cercar, connectar i refer, més encara tenint en compte que l'indret de partida ha estat una desconeixença historiogràfica pràcticament absoluta. D'altra banda, també és cert que cap investigació pot iniciar-se sense un primer indicatiu: el que desperta la curiositat, tot permetent estirar el fil del cabdell i treure l'eina. En eixe sentit, les evidències inicials van ser exhumades d'un petit recull documental en el qual constava una comissió mitjançant la qual el duc de Calàbria, lloctinent general del Regne, ordenava que es publicués crida de trenta dies contra tots o la major part de pobladors d'Albalat de la Ribera, Polinyà de Xúquer, Riola i Sinyent.¹⁷

Tot just en aquest punt, convé referir-se encara que siga pobrament als itineraris de la recerca, de manera que el lector pugua posar-se en la pell pròpia de l'investigador i resseguir la trajectòria de la seua indagació. Encetarem, doncs,

¶¹⁷ Veg. doc. núm. 13.

el viatge amb el precitat registre que relata l'enviament del trompeta reial, Joan Balaguer, a la vila i honor de Corbera. En eixe ordre de coses, cal mencionar que es troba dins del volum 1321 del fons de la Reial Cancelleria, sèrie *Curiae Locumtenentiae*, dipositat a l'Arxiu del Regne de València, el qual inclou una gran varietat de tipologies textuais: nomenament de càrrecs, manaments reials, pragmàtiques, pagament de salaris o trameses d'algutzirs i verguetes arreu del territori, sovint associades amb la repressió de la violència.

D'altra banda, l'existència de l'esmentada comissió pressuposava el desenvolupament d'un procés judicial previ que esclarís tot el que havia ocorregut anteriorment, és a dir, on es denunciés i jutgés els acusats, s'exposaren les causes per les quals se'ls perseguia i finalment es dictaminés una sentència. Aquest hauria de constituir, per tant, una peça clau en la investigació sense la qual difícilment es podia arribar al *quid* de la qüestió. No obstant això, després d'una recerca exhaustiva en la sèrie de Processos Criminals de la Reial Audiència —també conservada a l'Arxiu del Regne de València— l'expedient no hi aparegué.

Tanmateix, com qui no pot segar, espigola, vam localitzar —i encara sort— una còpia d'aquell procés depositada a Processos de Madrid.¹⁸ Aquest fons atresora reproduccions d'aquelles causes que van ser portades des de la Reial Audiència de València al Consell Suprem d'Aragó, instal·lat a Madrid, i d'ací el nom. Certament açò obligava a l'enviament d'un duplicat des del tribunal d'origen perquè la instància superior el tractara, l'estudiara i oferira un veredict. Una vegada resolt, el document normalment retornava al seu lloc de partida. Així les coses, la presència entre aquells del procediment seguit a la localitat de Polinyà de Xúquer n'és clara mostra de la repercussió i reaccions que el judici suscità en el seu moment, puix que fins i tot provocà que els Estaments valencians protestaren i al·legaren contrafur per l'actuació del duc de Calàbria i dels seus oficials.

Amb tot, allò potser més important ha estat la substanciosa informació aportada pel volum al voltant dels «successos de Polinyà» i la seua ulterior repressió. Així, a tall d'exemple, el procediment inclou els testimonis de l'algutzir, dels oficials que l'acompanyaven, dels pocs habitants que hi romanien a casa seua o dels que van ser capturats *a posteriori*, cosa que permet treure l'entrellat a partir de la comparació dels punts de vista d'uns i d'altres; els capítols de l'acusació i de la defensa, l'aplicació de la tortura sobre alguns dels acusats o, fins i tot, les primeres mostres de la reacció contra l'actuació virregnal. En definitiva, constitueix la peça clau i central del present diplomatar, tant en termes d'amplitud com de contingut.

Amb tot i això, resultava obvi que calia cercar més documentació. De primeres, les mancances eren encara força paleses i bastava una ullada per evidenci-

¶¹⁸ Veg. doc. núm. 10.

ar-ne unes quantes. Entre d'altres, la causa finalitzava —tal i com acostuma a passar— sense que hi figurés la sentència; bé és cert que el plec de fulls de la contraportada n'oferia pistes. D'altra banda, tot i la prominència del procés, base fonamental i indispensable del treball, molts aspectes relacionats amb la resolució final del cas al Consell d'Aragó restaven força obscurs, per no dir que eren deficientes. Llavors, des d'aquestes premisses, s'encetà una recerca profunda arreu dels fons conservats a les diverses entitats arxivístiques que han aportat resultats desiguals.

Així doncs, es pot afirmar que aquest cop han estat les grans institucions —l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu General de Simancas, l'Arxiu Històric Nacional i l'Arxiu del Regne de València— les que han proporcionat totes les dades, en detriment d'altres de certa entitat, com ara l'Arxiu de Protocols del Col·legi del Corpus Christi i l'Arxiu Municipal d'Alzira, o els restants ens locals, lògicament de dimensions més reduïdes.

Ara bé, sens dubte, degut a les seues característiques, l'Arxiu del Regne de València ha estat —com ja s'ha deixat relluir a les línies precedents— el que hi ha contribuït amb un major nombre de registres. No debades, des que l'any 1419 el rei Alfons el Magnànim es decidí a fundar-lo en les dependències del Palau Reial, l'organisme es va consagrar a la conservació dels documents expedits per diverses institucions valencianes.

Precisament, una d'aquestes, la Reial Cancelleria, en tant que gelosa reproductora i preservadora dels textos emanats de la Lloctinència General, la Reial Audiència o les Corts, esdevingué un important focus de recerca. En eixe sentit, a tall d'exemple, la sèrie *Curiae Locumtenentiae* —en la qual ja es trobà la primera comissió— permeté exhumar documentació associada amb els precedents i les conseqüències dels «successos de Polinyà» que van des de la pragmàtica reial de desembre de 1543, per la qual s'obligava a signar paus i treves a tots els bandolers del regne;¹⁹ a l'enviament d'alguatzirs i verguetes, amb la finalitat d'acomplir diverses tasques, o al pagament del seu salari.²⁰ Paral·lelament, se n'afegí també a l'escorcoll la sèrie *Diversorum Locumtenentiae*, la qual ha aportat també algunes interessants engrunes dels esdeveniments, puix que ens ha permès, entre d'altres, traure a la llum unes còpies de les gràcies reials absolutòries concedides als pobletans avalotats o constatar-hi l'afermament de la jurisdicció i prerogatives senyorials al si de la baronia de Corbera.²¹

Immediatament, mirant d'esclarir altres aspectes foscos, vam acudir novament als Processos Criminals de la Reial Audiència, amb la nodrida esperança d'encertar amb el parador dels expedients instats, d'antuvi a la fautoria, contra els bandolers del reialenc alzireny. Però malauradament, al remat, no vam estar capaços de localitzar-ne cap ni un! Una cosa semblant ocorregué en indagar

¶¹⁹ Veg. doc. núm. 1. ¶²⁰ Veg. doc. núm. 2-8; 13-14; 19 i 34.

en les Sentències. Tot i que aquesta vegada vam ensopegar amb els veredictes condemnatoris pronunciats contra avalotats i bandolers,²² el seu deficient estat de conservació ha impedit la seua consulta i, per tant, la seua inclusió en el present diplomatarí.

Llavors, una mica per digerir el trasbals, vam decidir caminar sobre segur. D'eixa manera, fent servir el treball de la professora Teresa Canet²³ vam revisar els lligalls relatius al judici de residència elevat contra qui havia estat jutge dels «successos de Polinyà»: misser Joan Francesc Benavent. En aquest punt, cal assenyalar que el procediment contra el magistrat comprèn un nombre elevat de dossiers que van des de 1550 fins a 1554, el quals es troben depositats a l'apèndix de la part tercera dels Processos de la Reial Audiència. D'entre aquest munt de plec, han centrat el nostre interès diversos testimonis d'oficials que rememoraren amb la distància dels anys els esdeveniments, així com les denúncies dels envalentits vassalls del duc de Gandia; commoguts i perjudicats per la deficient resolució en primera instància de la causa.²⁴

D'altra banda, també l'Arxiu General de Simancas i particularment el seu fons *Estado*, on es dipositava —des de la seua fundació, el 1540— la paperassa referent al govern i administració dels territoris de la Monarquia Hispànica ens ha proveït de valuosa documentació. A tall d'exemple, les cartes dels aleshores ducs de Gandia —Francesc de Borja i Elionor de Castro— al príncep Felip, agreujats per l'atreviment del duc de Calàbria i dels oficials reials.²⁵ Altrament, també vam localitzar la seua contrapartida, ço és, la correspondència que Ferran d'Aragó mantenia amb el regent i els seus consellers, per tal d'informar-los sobre les circumstàncies per les que travessava el Regne.²⁶ Amb tot plegat, hom encertarà a descobrir apreciacions totalment oposades d'uns i altres respecte a allò esdevingut a la localitat de Polinyà de Xúquer, així com una mostra de les pressions i negociacions que s'hi exerciren d'un i altre costat.

Finalment, l'Arxiu de la Corona d'Aragó va tancar el cercle amb la carta que l'hereu envià al napolità, comunicant-li que havien estat perdonats la major part dels avalotats, document que es troba convenientment registrat a la Reial Cancelleria;²⁷ homònima però distinta de la custodiada a l'Arxiu del Regne de València. En eixe sentit, cal diferenciar la valenciana, que conserva els lligalls de l'oficina radicada al Cap i Casal, controlada i subjecta a l'autoritat del lloctinent general; del fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que emmagatzema els textos produïts per la Cancelleria que el propi monarca disposà per als assumptes referits a la Corona d'Aragó, a més de la que funcionava al principat de Catalunya.

¶²¹ Veg. doc. núm. 18, 20 i 21. ¶²² ARV, Reial Audiència, Sentències, Caixa 291, núm. 1157, 1181 i 1204. ¶²³ T. CANET APARISI, «Juzgar a

los jueces...», pp. 317-324. ¶²⁴ Veg. doc. núm. 22-33. ¶²⁵ Veg. doc. núm. 11 i 12. ¶²⁶ Veg. doc. núm. 9, 15 i 17. ¶²⁷ Veg. doc. núm. 16.

Al capdavant, un cop reunits i arranjats els documents exhumats de les diverses institucions arxivístiques, hom aconsegueix obtindre una visió panoràmica que abraça un període de temps que va molt més enllà dels prop de dos anys transcorreguts entre la incursió de l'agutzil Gonçal de Céspedes (7 de desembre de 1545) i la definitiva tornada a la normalitat al si de la baronia de Corbera (26 d'octubre de 1547). En efecte, permet mirar enrere, almenys des de la publicació de la precitada pragmàtica (5 de desembre de 1543), i a l'hora també endavant fins a la instrucció i tancament dels judicis de residència contra misser Benavent entre 1550 i 1554. I això sense tenir en compte el petit salt aïllat a les darreries de l'any 1576.²⁸

A tall de conclusió, cal recordar que tot i que el volum que ara mateix reté entre les mans es presenta com un producte acabat i tancat, aquest axioma és gairebé una entelèquia. Direm més, les pròpies característiques del gènere fan del diplomatarí quelcom provisional. Per tant, per a l'investigador —però també per al lector— és imprescindible saber que mai s'hi pot traure el fil de l'agulla, puix sempre s'ha d'estar disposat a donar noves puntades, deslligar les ja fetes i refer-les de nou, d'acord amb les exigències d'una disciplina històrica en constant (re)construcció.

AL VOLTANT DEL DIPLOMATARI: TRETS, ESTRUCTURA I USOS

L'escriptura ha estat un instrument fonamental en el desenvolupament històric: un gran èxit que ha permès preservar de l'oblit dels temps molts dels llegats de la Humanitat. No debades, ha propiciat la comunicació més enllà de l'estricta coincidència de l'emissor i el receptor en un lloc i un moment concret, sense que això comporte *a priori* alteracions en el missatge.

Nogensmenys, caldria una perspectiva més ampla, la qual, ben pregona-ment, hauria d'endinsar-se i incidir en les diverses característiques dels testimonis escrits, puix no són quelcom abstracte on la informació es transmet d'una manera directa i asèptica, sinó que representen tot un món en si mateix. Això és, un conjunt de realitats complexes i sovint difícils d'esclarir: les circumstàncies en què va estar redactat, la funcionalitat del text i la seua intencionalitat, les mutilacions i afegits soferts durant la seua trajectòria vital, les circumstàncies més o menys atzaroses que hi han permès la conservació o les seues peculiaritats gràfiques i materials... Llavors, ha de ser tot plegat el que aporte —bé ara o en el futur— noves dades que vindran a arrodonir el contingut i oferiran una interpretació més íntegra de l'objecte d'estudi.

¶ ²⁸ Veg. doc. núm. 34.

Car ho portem a col·lació perquè aquest extrem no pot passar despercebut a l'hora de parlar del present recull documental i, per tant, resulta necessari referir-se'n —encara que siga amb unes breus i senzilles pinzellades— a alguns trets dels manuscrits originals inclosos en el nostre diplomatari. Anem doncs per feina, no sense advertir, d'antuvi, que la diversa procedència arxivística dels textos esdevé una disparitat de particularitats, tant pel que fa als materials, els suports o l'estat de conservació, com per la utilització de diferents llengües (llatí, castellà i valencià) o de diverses tipologies paleogràfiques.

D'entrada, pel que fa als materials i suports emprats, es poden diferenciar tres grans blocs. El primer, on es troben, per exemple, els registres procedents de les diverses cancelleries reials o el procés central contra els avalotats de Polinyà, engloba aquells documents que constitueixen o es troben inclosos en llibres enquadernats amb pergamí, vitel·la o cuir, condició que determina el seu millor estat de conservació.²⁹ Tot i això, l'ús freqüent de tintes ferrogàliques inestables o de composició desequilibrada ha provocat, junt a l'afegit ambiental d'humitat, l'acidificació del paper i la deperdició per corrosió; bé dificultant o impossibilitant en alguns casos la lectura. El segon bloc, on haurien de considerar-se els diversos processos de residència contra el jutge Benavent, constitueixen, a causa de la seua brevetat, simples quaderns cosits sense cap enquadernació, motiu pel qual —privats de la protecció del pergamí— han suportat sovint malament el pas del temps.³⁰ Endemés, l'actuació de l'*Anobium pertinax*, un dels principals fitòfags, ha ocasionat el deteriorament d'alguns marges fins al punt de fer intel·ligibles moltes de les anotacions escrites sobre aquests. Finalment, el tercer bloc seria el conformat per documents simples, escrits sobre paper. Posem per cas, les missives extretes del fons *Estado* de l'Arxiu General de Simancas.

Pel que respecta al tipus d'escriptura, s'identifiquen fàcilment les grafies característiques dels textos manuscrits del període: la humanística cursiva. No obstant això, per damunt de les evidents diferències de tradició castellana i aragonesa, també les diverses institucions que emeteren els documents donen lloc a petites variants d'estil —per exemple, 'cancelleresc', per als procedents de les cancelleries reials, o 'processal' per als textos de caràcter judicial— mentre que els diversos escriptors i notaris també aportaven la seua pròpia forma d'escriure. D'altra banda, resulta important ressenyar ací alguns dels problemes que el tipus d'escriptori valencià —i les successives còpies que s'han fet dels documents— ha provocat a l'hora de la lectura i transcripció dels textos. Ens referim a la similitud existent entre les grafies 'f' i 's', el que provoca una gran confusió a l'hora de distingir termes i especialment antroponímics com ara 'Fos' i 'Sos' —per bé

¶ ²⁹ Tots aquests volums presenten unes dimensions similars, amb un format de full d'aproximadament 33 centímetres de llargària per 22 centímetres d'ample i un grossor que varia

entre els 3 i els 6 centímetres. ¶ ³⁰ La grandària dels fulls ací és idèntica a la dels anteriors casos, però amb un grossor molt més reduït que arriba, en el millor dels casos, als 2 centímetres.

que es podria tractar d'una derivació— ambdós presumiblement existents a la comarca de la Ribera del Xúquer. Un cas semblant és el d'altres lletres a final de paraula (-s, -ç, -c i -ch) per a diferenciar altres antropònims com ara, 'Març' i 'Marc', que apareixen freqüentment i indistintament escrits al llarg de la documentació per a referir-se als mateixos personatges.

En un altre ordre de coses, la construcció del propi diplomatarí, en tant que conjunt de textos que tracten sobre uns fets històrics, ha de tenir una estructura coherent i intel·ligible. Això és, necessita dotar-se d'un ordre i d'una disposició clara. Llavors, fent ús d'un criteri purament temporal, s'ha procedit a ordenar la documentació d'acord amb la data en la qual va estar redactada. Únicament es podria haver fet una excepció: el procés central (doc. 10). I de ser així tindria una senzilla explicació. No debades, en aquest punt cal mencionar que el manuscrit en qüestió és una còpia del plet original enviat al Consell d'Aragó. Per tant, seguint estrictament l'ordre cronològic dels textos, paradoxalment hom hi trobarà les primeres reaccions contràries a la sentència, tot just abans del propi judici, cosa que de no ser advertida podria dificultar l'enteniment del conjunt.

Tanmateix, hom encertarà a identificar gairebé palesament quatre parts. En primer lloc, un bloc introductorí, integrat pels primers set documents (docs. 1 al 7), tot arrellegant la publicació de la pragmàtica de 1543, la repressió de la violència dels bàndols de la vila d'Alzira i la comissió a l'agutzil Céspedes. Un segon bloc conformat pel propi procés contra els habitants de Polinyà, Riola, Sinyent i Albalat, que narra bàsicament —si excloem els fulls plegats a la contraportada— els fets ocorreguts durant l'avalot i la immediata actuació del duc de Calàbria (doc. 10). Un tercer bloc bastant complex, derivat dels plànols d'acció individuals i institucionals, els escenaris oberts com a conseqüència de la repressió dels «successos de Polinyà» i que inclouria també la resolució final de l'assumpte principal (docs. 8 i 9, de l'11 al 21 i 34). I per acabar, el quart i darrer bloc comprendria algunes reverberacions sobre els fets, convenientment portades a col·lació per motiu del judici de residència contra misser Joan Francesc Benavent (docs. 22 al 33).

Finalment, hauríem de concloure assenyalant algunes de les utilitats del diplomatarí. Seria massa agosarat parlar-ne de totes, puix que és evident: l'ull curiós de l'investigador, els propòsits de partida de cadascú, la metodologia d'anàlisi de la documentació... de segur albiraran profitosos i inimaginables camps d'estudi a partir del present recull documental. En eixe sentit, més enllà dels propis «successos de Polinyà» hom descobrirà nombroses referències al context històric, geogràfic, demogràfic o econòmic dels indrets on es materialitzaren els esdeveniments.

A tall d'exemple, la nòmina d'acusats per l'avalot de Polinyà esdevé de re-
truc registre censal pràcticament complet —en tant que manca bona part del sector femení— dels habitants de Polinyà, Riola i Albalat a finals de 1545. D'altre tant serveixen els sindicats constituïts el 1550 arran del procés de residència contra el magistrat. D'altra banda, una lectura exhaustiva permet descobrir els indrets

més o menys exactes que en van estar epicentre dels fets, la fisonomia urbana, rural i vegetal (carrers, monuments, camins, conreus...) de les dessús dites poblacions de la Ribera del Xúquer a mitjans del segle XVI. I encara més. També en podríem parlar, posem per cas, dels trets etnològics i sociològics de les citades comunitats humanes o de les tàctiques de defensa de la costa front als corsaris a pocs anys vista de la creació del nou impòsit, càrrega fiscal que hauria de permetre la fortificació del litoral valencià.

Comptat i debatut, per bé que de seguir en aquesta direcció podríem elaborar una llarga llista d'usos en benefici del diplomata, hi preferim per mor de la brevetat —puix que altrament seria d'una tasca feixuga i inabastable— posar a l'abast de tothom el present volum amb el ferm convenciment que hi esdevindrà una eina de profit col·lectiu.

CIANT EN ELS TEMPS: INDRETS, CONTEXTOS I PROTAGONISTES

Sovint basta amb aixecar la mirada al nostre entorn per intentar bastir quin aspecte tindria tal o altre indret en el passat, però quasi mai resulta senzill fer-se'n una imatge precisa. A més, és possible que en el procés d'abstracció, la projecció inicial perda nitidesa, sobretot en la mesura que hi intensifiquem les perquisicions i, navegant en els temps, ens allunyem del present; essent incapaços de recalcar-hi —de seguir amb l'exercici— a la rada esperada. Àdhuc, cap la possibilitat que no arribem enlloc. Nogensmenys, el viatge segurament haurà pagat la pena.

Cal admetre-ho. L'inexorable decurs de les hores, setmanes, anys... ho transforma tot! D'allò que va ser i mai més serà, sols ens resten al capdavant els seus vestigis, els quals en fan mancada part de la totalitat desapareguda. Llavors, en bona mesura l'àrdua tasca de l'investigador rau en esforçar-se per capir-hi els processos de canvi produïts entre l'ara i l'adés, alhora que hi adquireix el compromís de convertir-los en intel·ligibles per als altres; ço és, mitjançant una acurada explicació de les circumstàncies, dels indrets, els plànols d'acció i els protagonistes històrics que hi intervenen. Sols així, l'expressió «ciant en els temps» en revestirà els significats apropiats, puix no es tracta únicament de vogar vers enre, sinó de fer port, adesiara, dintre d'una ruta fixada a priori.

*Dels escenaris internacionals a la Ribera: el malaurat parlament d'Alzira
(1543-1544)*

Les prop de quatre dècades de govern de l'emperador es van caracteritzar per la seua bellugadissa presència arreu dels territoris europeus, sempre embullat en guerres i capficat en estratègies, aliances i tractats per a afermar el seu projecte

—la *universitas christiana*— el qual va ensopegar amb els problemes derivats de la Reforma, l'amenaça otomana o l'enconament amb el sobirà francès. En eixa direcció, també la seua figura ha estat des dels inicis emfasitzada en tant que presumpte impulsor d'un intent d'acoblament dels estats europeus. Nogensmenys, la realitat sembla que va ser molt més complexa i requeriria de reflexions que potser no vénen al cas.³¹

Per tant, deixant de banda discussions i debats, caldrà enfocar l'objectiu de l'estri —de menys a més— devers la posada en valor de les circumstàncies internacionals que van girar al voltant dels «successos de Polinyà». En eixe sentit, cal assenyalar que el nostre recull documental es circumscriu cronològicament a grans trets dins del període més gloriós de la darrera etapa del regnat de Carles I. Això és, concorre plegat amb la victòria sobre el duc de Clèveris (1543) o la Lliga de Schmalkalden a Mühlberg (1547), amb l'última guerra entre l'emperador i Francesc I (1542-1544), amb la finalment inconclusa pau de Crépy (1544), alhora que coincideix amb les instruccions secretes redactades a Palamós (1543), amb la segona regència del príncep Felip (1543-1550) o amb el fugaç matrimoni d'aquest amb Maria Manuela de Portugal (1543-1545), per esmentar alguns dels més rellevants esdeveniments.

Caldrà, però, tornar uns anys enrere, concretament al moment en què, conclosa la dissortada Jornada d'Alger (octubre de 1541), Carles V retornà als territoris hispànics. Des d'aquell precís moment, el Cèsar va saber interpretar que el temps se li esgotava, atés que la relació amb França era cada cop més delicada. Certament començaven a bufar vents de guerra.³²

Per eixe motiu, en el transcórrer del següent any i mig, ínterim entre la seua arribada a la península i la seua partença des d'embarcador de Palamós (12 de maig de 1543), l'emperador va intentar fer del jove Felip el seu nou *alter ego*. Durant l'esmentat període, el príncep va rebre un acuitat aprenentatge per a desenvolupar les tasques de govern, en el qual indefugiblement s'hagué d'incloure el tracte del pare amb el fill, cosa que va esdevenir essencial per a la seua formació política. No debades, les instruccions secretes escrites pel monarca a recer de la cala de Palamós fan al·lusió directa a converses anteriors.

En un altre ordre de coses, el monarca aprofità el que seria el seu darrer govern directe sobre els dominis hispànics per a dur a terme una política de consolidació i alhora de continuïtat del projecte carolí. En eixe sentit, calia començar a garantir-se el recolzament econòmic suficient per a fer-li front a França, tan prompte com s'aixequés la tempesta.

En efecte, quan el 18 de desembre de 1541 el Cèsar féu cap a la vila d'Ocaña per a reunir-se amb el príncep i les infantes, ja tenia convocades les Corts de Castella a Valladolid. No obstant això, no fou fins a les darreries de gener de

¶ ³¹ F. CHABOD, *Carlos V...*, pp. 11-44 i 114-127; 398. ¶ ³² K. BRANDI, *Carlos V. Vida...*, pp. 349-378; A. KOHLER, *Carlos V: 1500...*, pp. 3-19 i 396-378; A. KOHLER, *Carlos V: 1500...*, pp. 270-293.

1542 que es reuniren a l'església de Sant Pau. Finalment, en cloure-les l'emperador hi havia obtingut la suma de 300 milions de morabatins castellans a la qual s'havien d'afegir altres 150 milions per serveis extraordinaris.³³

Així mateix, a partir del 23 de juny Carles V s'aplegava a l'església de Santa Maria de Montsó amb els representants del braç del principat de Catalunya, Aragó i València. Les Corts de la Corona d'Aragó havien estat convocades per l'emperador des de Valladolid a principi d'abril per a mitjan del maig següent, però la visita al regne de Navarra acabà per retardar l'arribada de la comitiva reial. No obstant això, en clausurar les sessions a principi d'octubre, el rei s'havia assegurat el servei econòmic previst: 660.000 lliures.³⁴ Cal afegir que llavors s'havia desencadenat la tempestat: Anvers, Cherasco, Lovaina, Luxemburg, Perpinyà... en sofririen les conseqüències.

Altrament, Carles tampoc va desaprofitar l'ocasió de les sessions de Corts i la seua presència sobre el territori per impel·lir un vertader reforçament i posada en ordre de la defensa de les fronteres: la pirenaica sobretot, però també la mediterrània.³⁵ També calia afermar el reconeixement públic de la successió del jove Felip. I certament, l'ocasió semblava immillorable, en tant que l'assistència de tots dos de companyia a les mencionades reunions assembleàries segellava la continuïtat de l'un en l'altre. En eixa direcció, no per casualitat, el príncep jurà furs, costums i constitucions al si de les Corts de Montsó de 1542; tot i que després hagué d'acudir a Saragossa, Barcelona i València per tal de ser reconegut hereu.³⁶

¶ ³³ M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, *Carlos V, el César y el Hombre*, Madrid, Espasa, 1999, pp. 608-630. ¶ ³⁴ El regne de València acordà aportar 110.000 lliures; el principat de Catalunya, 250.000 lliures i el regne d'Aragó 300.000 lliures. Vegeu À. CASALS, *L'Emperador i els catalans...*, p. 430; R. GARCIA CÁRCEL, *Cortes del reinado de Carlos I*, València, Universitat de València-Departament d'Història Moderna, 1972, pp. 121-170; L. GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Cortes de Aragón*, Saragossa, Librería General, 1978, p. 185; V. L. SIMÓ SANTONJA, *Les Corts Valencianes, 1240-1645*, València, Corts Valencianes, 1997, pp. 418-428. ¶ ³⁵ A. CÁMARA MUÑOZ, «Fortificaciones españolas en la frontera de los Pirineos: siglo XVI», en M. F. Laredo Quesada y E. Ripoll Perelló, *Actas del Congreso Internacional Historia de los Pirineos*, Madrid, UNED, 1991, tomo II, pp. 259-282; *id.*, «Las fortificaciones del emperador Carlos V», en *Carlos V, las armas y las letras*, Madrid, 2000, pp. 123-137; À. CASALS, *L'Emperador i els catalans...*, pp. 394-302; 418-431; J. F. PARDO MOLERO, *La defensa del imperio: Carlos V...*, pp. 337-355; *id.*, «Proyectos y obras de fortificación en la Valencia de Carlos V», *Estudis. Re-*

vista de historia moderna, 26 (2000), pp. 137-176. M.ª C. PORRAS GIL, «La defensa de los territorios hispanos», en M. J. Redondo Cantera i M. A. Zalama, *Carlos V y las Artes, promoción artística y familia imperial*, Valladolid, SECC, 2000, pp. 165-201. ¶ ³⁶ El mes d'octubre la comitiva reial es desplaçà de Montsó a Saragossa, des d'on partí envers Catalunya, arribant a Barcelona el 8 de novembre de 1542. De la mateixa manera, el 21 de novembre, el seguici eixí de Barcelona en direcció a València. El 6 de desembre havien arribat al Cap i Casal on van ser rebuts per Joan de Borja, III duc de Gandia. E. GARCÍA HERNÁN, «Francisco de Borja, virrey de Cataluña, 1539-1543», en M. Rivero Rodríguez y A. Álvarez-Ossorio Alvaríño (coord.), *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, pp. 350-352; *id.*, *Monumenta Borgia...*, p. 79; J. MARTÍ FERRANDO, *Poder y sociedad...*, pp. 264-265; E. SERRANO MARTÍN, «Imágenes del rey e identidad del reino en los rituales y celebraciones públicas en Aragón en el siglo XVI», *Obradoiro de Historia Moderna*, 20 (2011), pp. 47, 50-51.

D'altra banda, també calia assegurar l'equip de govern del príncep durant la seua segona regència. Aquest estaria conformat per fidels consellers i les persones més properes al rei (el cardenal Tavera, Francesc de los Cobos, Joan de Zúñiga, el duc d'Alba...), puix que sols es reservaria per a sí a l'insubstituïble Granvela. Nogensmenys, en aquest punt s'ha de fer de nou esment de l'opuscle de Palamós, en tant que en aquest el Cèsar advertia el seu fill de les qualitats, ambicions i debilitats d'uns i altres; sense deixar de mencionar el fins aleshores virrei de Catalunya, Francesc de Borja.³⁷

Per acabar, el darrer dels assumptes a tractar va ser precisament el matrimoni del jovencell. D'eixa manera, l'any 1541, tot just després que es rebés la missiva de Carles V, s'encetaren les diligències. La primera aspirant va estar Joana d'Albret, herent del Bearn —inclús es pensà en un enllaç creuat Valois-Habsburg— emperò al remat les dues candidates van estar les seues parentes: Maria Tudor i Maria Manuela d'Avis. L'escollida fou la darrera, raó per la qual el secretari Joan Idiàquez s'aplegà a Lisboa per a negociar unes capitulacions matrimonials que no van resultar, àdhuc, senzilles.³⁸

Finalment, la cerimònia i els festejos nupcials s'oficiaren a Salamanca el 14 de novembre de 1543 —tot i l'absència de l'emperador, que era als Països Baixos— puix que aquest enllaç i el que havia de celebrar-se venien a ser el corol·lari de la consolidació de l'amistat amb Portugal.³⁹ A més, l'himeneu beneficiava en l'entretant a Carles V, perquè era qui havia de rebre el dot de la seua neboda, valorada en 300.000 ducats; sens dubte, una apetitosa suma que podia servir d'ajut als sempre apurats cofres imperials en temps de guerra.⁴⁰

Emperò, parlem-ne, del conflicte. El 12 de juliol de 1542 i des de Ligny, Francesc I, feia oficial la seua proclama, mitjançant la qual donava per finalitzada la Treva de Niça (1538). Una vegada més, el problema de fons fou el cobejat ducat de Milà, el domini estratègic del qual decidia l'hegemonia a Europa; no per casualitat aquest territori havia estat escenari de disputes amb França en les guerres anteriors. Endemés, a la contesa tot just s'hi afegiren també Suècia, Dinamarca i l'Imperi otomà, obligant la Monarquia Hispànica a alçar banderes.

Seguidament, les hostilitats es van desencadenar en tres fronts —els Pirineus, la planura del riu Po i el sud dels Països Baixos— alhora que el pontífex

¶ ³⁷ K. BRANDI, *Carlos V. Vida...*, pp. 401-409; M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, *Carlos V, el César...*, pp. 631-636. ¶ ³⁸ Les negociacions van ser difícils a causa de la complicada situació econòmica portuguesa, junt amb unes noces emparaulades de la jove amb l'infant Lluís. A sobre, es tractava d'un cas d'endogàmia extrema: Joan III de Portugal era fill de Manuel I i de Maria —filla dels Reis Catòlics— a més de germà de la difunta emperadriu Isabel, mare del príncep Felip.

D'altra banda, l'emperador era germà de Caterina d'Àustria, esposa de Joan III. ¶ ³⁹ Aquesta aliança es veié encara més refermada l'11 de gener de 1552 mitjançant el matrimoni l'infanta Joana amb Joan Manuel, germà de la llavors difunta Maria Manuela. G. PARKER, *Felipe II. La biografía definitiva*, Madrid, Planeta, 2012, pp. 65-68. ¶ ⁴⁰ M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, *Carlos V. Un hombre para Europa*, Barcelona, Austral i España, 2014, p. 228.

Pau III lliurava inútilment la seua batalla en pro de la pau, puix que s'havia decidit a convocar el Concili a la ciutat de Trento. Al capdavall, tots dos combatents es van negar a refrenar la conflagració.⁴¹

El 31 d'agost de 1542 —mentre el Cèsar era encara a Montsó— el delfí Enric de França irrompia al Rosselló. A més, alguns estols otomans havien hivernat a Marsella. En efecte, Francesc I volia trencar la línia tuitiva pirenaica amb una investida simultània per mar i terra. L'Emperador hi féu prudentment aplegar hòmens, queviures i armes suficients, tot apostant el duc d'Alba al capdavall d'aquella gran concentració d'efectius i recursos a Perpinyà. El setge de la plaça fou imminent. Malgrat això, després que li destruïren l'artilleria pesada i de moltes setmanes d'infructífer assetjament, el Delfí es va veure obligat a recular; signe inequívoc de què l'aparellament de forces i les obres de fortificació havien sortit l'efecte esperat.

La notícia arribà al palau de l'Ardiaca de la capital del Principat a les primeries d'octubre, on habitava el marquès de Llombai. No obstant això, a Barcelona, per si esqueia, continuaren amb les obres de fortificació de la ciutat. I amb raó, perquè a principis de 1543, hi havia la nova que els francesos volien entrar pel Conflent envers Puigcerdà. No hi hagué tal. Ni tampoc gosaren investir per Hondarribia, fora ja dels territoris de Catalunya.⁴²

D'altra banda, al front dels Països Baixos, fou on aviat esdevingué la tempestat més grossa. Al llarg de la primavera de 1542, Francesc I havia aparellat els efectius a redós de la frontera, dementre les poblacions costaneres esperaven l'investida dels danesos. Eixe mateix estiu, les tropes franceses avançaren des de la Picardia escometent Artois i Flandes; des del Mosa prosseguien fins els llimdars de Luxemburg; mentre, des de Gueldre, entravessaren el Brabant nord fins Anvers i Gant. Literalment, el saqueig i l'esguerro dels Països Baixos. Tot seguit, a partir del mes d'octubre, Maria, desbordada pels esdeveniments, demanà la presència del seu germà.⁴³

Finalment, el Cèsar deixà la vila de Madrid l'1 de març de 1543 per viatjar a Brussel·les. El 10 d'abril Carles V entrava a Barcelona. En aquell moment, Francesc de Borja havia estat rellevat com a lloctinent de Catalunya. El 18 d'abril marxava devers Gandia per fer-se càrrec del ducat, puix que el 8 de gener de 1543 li havia sobrevingut la mort al seu pare, Joan de Borja. Poc més d'una setmana hi van coincidir, doncs, tots dos a la capital del Principat. El monarca partia definitivament envers Gènova el 17 de maig, després de veure's constret a

¶⁴¹ M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, *Carlos V, el César...*, pp. 634-635. ¶⁴² À. CASALS, *L'Emperador i els catalans...*, pp. 431-438; C. de DALMASES, *El padre Francisco...*, pp. 49-51; M. FERNÁNDEZ

ÁLVAREZ, *Carlos V, el César...*, pp. 635-636; *id.*, *Carlos V. Un hombre...*, pp. 228-229. ¶⁴³ K. BRANDI, *Carlos V. Vida...*, pp. 394-398; A. KOHLER, *Carlos V: 1500...*, pp. 295-298.

Í *ndex general*

Estudi introductori

Posant el fil a l'agulla: l'aparellament del diplomatari	12
Al voltant del diplomatari: trets, estructura i usos	16
Ciant en els temps: indrets, contextos i protagonistes	19
Les llampades del mirall: acarar i col·locacionar	48
Bibliografia	59
Abreviatures i sigles	62

Diplomatari

1. PRAGMÀTICA MITJANÇANT LA QUAL CARLES V ORDENA A TOTS ELS BANDOLERS DEL REGNE DE VALÈNCIA QUE SIGNEN PAUS I TREVES [1543, desembre, 5. València]	65
2. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PER PENDRE BARTOMEU GOMIS, PERE GOMIS, JOAN GOMIS, JOAN ARNAU I JOAN MORENO [1544, gener, 15. València]	67
3. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PERQUÈ ES PUBLIQUE CRIDA DE TRENTA DIES CONTRA BARTOMEU GOMIS, PERE GOMIS, JOAN GOMIS, JOAN ARNAU I JOAN MORENO [1544, febrer, 4. València]	68
4. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PER PENDRE A VICENT SEGURA, ACUSAT DE L'ASSASSINAT DE PAU MONTERDE [1544, agost, 30. València]	69
5. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PER A EXECUTAR ELS BÉNS DE MIQUEL OLZINA I DELS SEUS CAPLLEVADORS [1545, maig, 11. València]	71
6. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PER EXECUTAR ELS BÉNS DELS BANDOLERS ACUSATS DE LA MORT DE JOAN MORENO [1545, setembre, 22. València]	72
7. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PER PRENDRE ELS BANDOLERS ACUSATS DE LA MORT DE JOAN MORENO [1545, desembre, 5. València]	73

8. RELACIÓ FETA PEL DUC DE CALÀBRIA DELS OFICIALS QUE L'HAN ACOMPANYAT A LA BARONIA DE CORBERA I DELS ACTES REALITZATS, PERQUÈ SE'LS PAGUEN ELS SERVEIS PRESTATS [1545, desembre, 24. València]	75
9. MEMORÀNDUM DEL DUC DE CALÀBRIA AL PRÍncep FELIP, MIJANÇANT EL QUAL L'INFORMA DELS ASSUMPTES ALS QUE HA HAGUT DE FER FRONT [1546, gener, 5. València]	77
10. CÒPIA ENVIADA AL CONSELL D'ARAGÓ DEL PROCÉS INSTANT DAVANT LA REIAL AUDIÈNCIA CONTRA ELS HABITANTS D'ALBALAT, POLINYÀ, RIOLA I SINYENT [1546, gener, 12. València]	80
11. CARTA DE LA DUQUESA DE GANDIA AL PRÍncep FELIP MITJANÇANT LA QUAL LI SUPLICA QUE REPARI ELS GREUGES OCASIONATS EN LA BARONIA DE CORBERA [1546, gener, 12. Gandia]	236
12. CARTA DEL DUC DE GANDIA AL PRÍncep FELIP MITJANÇANT LA QUAL LI SUPLICA QUE REPARI ELS GREUGES OCASIONATS EN LA BARONIA DE CORBERA [1546, gener, 12. Gandia]	237
13. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PERQUÈ ES PUBLIQUE A ALBALAT, POLINYÀ, RIOLA I SINYENT LA CRIDA DE TRENTA DIES CONTRA ELS ACUSATS DE RESISTÈNCIA [1546, gener, 18. València]	238
14. RELACIÓ FETA PEL DUC DE CALÀBRIA AL LLOCTINENT DE TRESORER GENERAL, PERQUÈ LI SIGA PAGAT EL SALARI A GONÇAL DE CÉSPEDES I ALS SEUS MINISTRES [1546, gener, 18. València]	240
15. MEMORÀNDUM DEL DUC DE CALABRIA AL SEU CRIAT PERE D'OLASO SOBRE ASSUMPTES QUE HA DE TRACTAR AMB FRANCESC DE LOS COBOS A MADRID [1546, gener, 28. Utiel]	241
16. CARTA DEL PRÍncep FELIP AL DUC DE CALÀBRIA INDICANT-LI LA MANERA DE PROCEDIR RESPECTE AL DELICTE DE LESA MAJESTAT COMÉS PELS VASSALLS DEL DUC DE GANDIA [1546, març, 12. Madrid]	243
17. CARTA DEL DUC DE CALÀBRIA AL PRÍncep FELIP MITJANÇANT LA QUAL LI TRASLLADA LA SEUA OPINIÓ SOBRE ELS ASSUMPTES DEL REGNE DE VALÈNCIA [1546, abril, 2. Valencia]	245
18. REGISTRE DE LA SENTÈNCIA DEL CONSELL D'ARAGÓ RESPECTE A LA RESISTÈNCIA FETA ALS OFICIALS REALS PELS VASSALLS DEL DUC DE GANDIA [1546, abril, 18. Madrid]	246
19. COMISSIÓ DEL DUC DE CALÀBRIA PERQUÈ S'EXECUTEN ELS BÉNS DELS ASSASSINS DE JOAN MORENO [1546, novembre, 20. València]	250
20. EL PRÍncep FELIP CONCEDEIX EL PERDÓ A JAUME EIXIMENO I ALTRES PER LA RESISTÈNCIA FETA ALS OFICIALS REIALS [1547, octubre, 26. Montsó]	252
21. EL PRÍncep FELIP RECONeix A FRANCESC DE BORJA TOTS ELS PRIVILEGIS QUE FINS ARA TENIA SOBRE LA VILA I HONOR DE CORBERA [1547, octubre, 26. Montsó]	254
22. TESTIMONIATGE DE FRANCESC LLUÍS NOVELLA, EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT [1549, setembre, 21. València]	256
23. TESTIMONIATGE DE SEBASTIÀ SANTACREU EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA CONTRA MISSER JOAN FRANCESC BENAVENT [1550, abril, 17. València]	260
24. CLAM POSAT PER PERE ANDREU CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 5. València]	265

25. CLAM POSAT PER MIQUEL GARCIA DE CIEZA, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 7. València]	275
26. CLAM POSAT PER ANTONI MARTORELL, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 15. València]	277
27. CLAM POSAT PER ISABEL TORREMOTXA, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 15. València]	290
28. CLAM POSAT PER RAFEL DURÀ, JURAT I SÍNDIC D'ALBALAT DE LA RIBERA, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 21. València]	301
29. CLAM POSAT PER RAFEL PRATS, JURAT I SÍNDIC DE RIOLA, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 21. València]	304
30. CLAM POSAT PER GUILLEM ROSSELLÓ, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 21. València]	307
31. CLAM POSAT PER JOAN SANCHIS I JOAN ROSSELLÓ, CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA [1550, juliol, 21. València]	308
32. TESTIMONIATGE D'AGUSTÍ SALELLES, EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT [1550, agost, 2. València]	310
33. TESTIMONIATGE DE CARLES TORRELLES, EN EL JUÍ DE RESIDÈNCIA CONTRA JOAN FRANCESC BENAVENT [1550, agost, 20. València]	314
34. COMISSIÓ DEL DUC DE SABBIONETA PERQUÈ S'EXECUTEN ELS BÉNS DE MIQUEL OLZINA I DELS SEUS CAPLEVADORS, DESCENDENTS I DETENIDORS [1576, novembre, 14. València]	316
<i>Índex antroponímic</i>	319
<i>Índex onomàstic</i>	335

fontes històriques valencianes
63.

Polinyà de Xúquer
AJUNTAMENT

Ajuntament de Riola

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA